

De ældste Visby gutter og Ebbelnæs-fundet

Af Jørgen Sleen Jensen

For et par år siden skrev Brita Malmer en lille opsats om gutens alder i Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad (1). Når man læser artiklen, ses det tydeligt, at den er udsprunget af en diskussion på Numismatiske Institutionens seminarer; det er en artikel, der markerer et problem og en opgave. Artiklen konkluderer, at guten må ses som udtryk for et lignende behov som den lybske guldgylden, blot udført i det billigere metal, sølv, og guten dateres forsigtigt og antydningvis til 1335-40.

Gutens betydning ligger i, at den var den første regulære, større sølvmønt i Østersøområdet i 1300-tallet. Den står således i kontrast til de stærkt kobberholdige danske mønter, de små tosidede svenske mønter og de svenske og nordtyske hulpenninge (brakteater). Guten er en sølvmønt på henved 1½ gram, d.v.s. godt og vel svarende til den engelske sterling, som var udbredt over store dele af datidens Europa. Så vidt bekendt foreligger der ingen moderne lødighedsprøver, men formentlig var lødigheden fin af de første gutter.

Guten er ejendommelig ved sin isolerede stilling. Tidligere har man troet, at den var indført som en efterligning af den lybske witten. Men allerede for over 30 år siden kunne Fritze Lindahl i publikationen af det store Ebbelnæs-fund fra Møn vise, at dette ikke kunne være tilfældet. Her var fire gutter (fig. 2-5), men ingen witten – skønt der i øvrigt var mange tyske

mønter, og Fritze Lindahl mente derfor, at det var sandsynligt, at guten var ældre end witten. Guten dateredes derfor med støtte hos Hauberg til ca. 1340, mens selve Ebbelnæs-fundets nedlægning sættes til 1346-48 (2).

Dateringen af fundet bygger dels på en analyse af indholdet, dels støttes den af forskellige historiske begivenheder, kampe i Sydsjælland mellem Valdemar Atterdag og de holstenske grever, Steges overdragelse til kongen samt endelig Den sorte død.

Gutens alder blev rykket noget tilbage af Nils Ludvig Rasmusson, nemlig til c. 1325-30, da han for en snes år siden kom med en oversigt over møntforholdene i Østersølandene ved det første Visby-symposium (3), ja, et andet sted antydede han endda en mulig endnu tidligere begyndelse, »ca. 1320« (4). Rasmusson støttede sig her på den engelsk/irske numismatiker Michael Dolley, der netop var ved at bearbejde et gammelt engelsk fund, Knaresborough-fundet (5). Dette fund var gjort så langt tilbage som i 1805 i Yorkshire, og det er formentlig i sin tid delt således, at finderens fik ⅓ og jordejeren ⅔. Denne sidste del blev holdt sammen, indtil ejerne godt halvandethundrede år senere solgte mønterne. Forinden blev de dog undersøgt på British Museum. Der viste sig at være 1036 sterlinge og én gute (fig. 1). Fundet dateredes af Michael Dolley til c. 1328, plus/minus et år.

Denne omdatering af guten trak også en omdate-

Fig. 1-3. Fig. 1. Guten fra Knaresborough, British Museum. Fig. 2-3. Guterne fra Ebbelnæs, fundkatalog nr. 381, 383, Kgl. Mønt- og Medaille-samling. Den ene side viser de tyske Visbykøbmænds symbol, liljetræet samt latinsk indskrift Moneta Civitatis (Byens mønt), den anden side det gotlandske korslam og latinsk indskrift Wisbyensis (Visby). Liljesiderne på fig. 1 og 2 er stempelidentiske samt siderne med lammet på fig. 2 og 3. Fig. 1 gengivet i lidt over dobbelt størrelse, øvrige 2:1.

ring af Ebbelnæsfundet med sig, for guten var netop opfattet som en af dette funds yngste mønter, der daterede skattens nedlæggelse. Undertegnede foreslog derfor, at Ebbelnæs-fundet skulle flyttes tilbage til 1330'rne (6), en omdatering, der også satte sig spor andetsteds, således i Niels-Knud Liebgotts katalog over møntdateret keramik (7) og Nick Mayhews store corpus over edwardianske sterlingimitationer i Vest-europa (8), hvor undertegnede citeres for at udtrykke en fornemmelse for, at Ebbelnæs-fundet var fra c.

1330-35 – en opfattelse som for resten også andre udenlandske fagfæller har givet udtryk for.

På denne baggrund kan det ikke undre, at Brita Malmers artikel i sin oprindelige form gav anledning til en redaktionel meningsudveksling, som bl.a. medførte, at Knaresborough-fundet blev nyvurderet på British Museum, hvor Marion Archibald gik ind for en knap så snæver datering, ikke c. 1328, men mellem 1328 og 1344 – altså en periode på 16 år, hvor også tidsrummet, c. 1335-40 rigeligt rummes. Det understregedes samtidig af Marian Archibald, at der ikke kan være tvivl om selve overleveringen. Den famøse gute stammer virkelig fra Knaresborough-fundet 1805, det er den ene skifting, der har sneget sig ind blandt alle sterlingene (9).

Tilbage står Ebbelnæs-fundet; hvorledes bør vi nu datere dette?

Fig. 4-5. Ebbelnæsfundets guter, fundkatalog 382 og 384. 2:1.

Dets 767 franske gros tournois slutter med Philip V, død 1328, og senest blandt de ikke-franske turnoser er en tysk imitation, slået af Adolf VIII af Berg i kejser Ludvig af Bayerns navn, efter 1328. Blandt de 1503 engelske sterlinge fra Edward I-II (-III) regnede Fritze Lindahl 68 stykker til den seneste og afsluttende gruppe XV, der prægedes 1320-35; heraf 10 fra London, 30 fra Canterbury, 14 fra Durham og 14 fra Bury St. Edmunds. Men ingen af disse er fra den sjældne, seneste undergruppe XV c, der vides præget 1333.

De 45 skotske og 31 irske sterlinge bringer heller ikke dateringen længere ned i tiden, og vi vender os derpå til de 72 kontinentale, vesteuropæiske efterligninger af de engelske sterlinge. Her samler interessen sig om seks stykker fra bispedømmet Toul, slået af

bisp Thomas af Bourlemont (1330-53), heriblandt én, som ved fundets fremkomst var ukendt, men som Fritze Lindahl forsigtigt antydede kunne være slået 1342 (10). Mayhews store værk om sterlingimitationer har denne mønt som nr. 325. Den findes også i Aberdeenfundet, som dateres til c. 1331-36, men anses i øvrigt af Mayhew for at være den ældste af bisp Thomas' sterlinge – han udtrykker sig forsigtigt og støtter sig her til den tidlige datering af Ebbelnæsfundet til c. 1330-35 (11). I øvrigt er der ingen af de vesteuropæiske sterlinge, der ved hjælp af Mayhews store værk kan trækkes længere ned end c. 1330. Det gælder også Ludvig af Bayerns sterlinge fra Aachen, hvor der er god forbindelse mellem sterlingene før og efter kejserkroningen 1328 (12).

Den enlige sterling fra Aquitanien i Ebbelnæsfundet udgør et specielt problem. Den er tidligere dateret til c. 1305-20 (13), men i en ny fremstilling foreslås alternativt 1344 eller 1335-37 (14). Denne datering bygger imidlertid på oplysninger om vægt og finhed, ikke på fundene, som forfatteren ganske vist loyalt citerer. Ingen af disse fund dateres dog senere end midten af 1330'erne (15), og senere kan man heller ikke sætte Ebbelnæsfundets Aquitaniensterling, uanset de problemer, som denne type åbenbart frembyder.

Der var fire danske penninge fra Lund af den type, der henføres til Magnus Eriksson Smek, alle af typen Hauberg 20, Mansfeld-Büllner 660 (16). Desværre kendes de ikke i noget andet samlet dansk fund, og Haubergs placering af disse sene lundensiske udmøntninger er ret arbitrær. Man kan derfor ikke tillægge det større betydning, at typen har nr. 20 (hvilket giver c. 1351-52 i den haubergske kronologi), men man kan måske nok gå ud fra, at mønterne er fra efter Christopher II.s død 1332, hvor den vestdanske udmøntning stort set ophørte, og hvor ene Lunde-udmøntning

gen fortsatte. Vi er således ad denne vej nået til en datering efter 1332.

Tilbage står så den store gruppe af hulpenninge, 2.731 hele og 280 halve, der af forståelige grunde ikke har virket alt for fristende for forskningen, og som af Fritze Lindahl da også blev bestemt forholdsvis summarisk. Før vi går videre må vi straks rette en enkelt fejl. Som Ebbelnæs 372 anføres 115 mecklenborgske hulpenninge af typen Oertzen 45. Det ville unægtelig ændre fundets datering, for det er siden blevet vist, at denne type ikke – som Oertzen mente – er præget 1240-80, men i slutningen af 1360'erne (17). Den tyske numismatiker G. Stefke har endda foreslået den henført til Flensborg (18). Men bestemmelsen af Ebbelnæs er 372 er forkert, hulpenningen er, som det ses på illustrationen i fundpublikationen, lybsk.

Måske er der mulighed for en nøjere datering af fundet ved at se lidt nærmere på de hamborgske hulpenninge med strålerand, som af Fritze Lindahl er samlet i ganske få grupper (Ebbelnæs-katalog nr. 354 og 357-60). Ved bearbejdelsen af Kirialfundet en lille snes år senere fandtes det – ikke mindst inspireret af Brita Malmers berømte disputats (19) med dens krav om objektivt registrerbare definitioner – praktisk at sammenholde Ebbelnæs-mønterne med de finsorterede Kirial-typer. Dette arbejde blev for de hamborgske hulpenninges vedkommende udført af den ene af bearbejderne, daværende stud.mag., nu museumsinspektør på Koldinghus, cand.mag. Poul Dedenroth-Schou. Forekomsten af tilsvarende type eller variant i Ebbelnæs-fundet blev angivet ud for hvert enkelt fundnummer i Kirial-publikationen (20).

Det viser sig, at en forbløffende stor del af Ebbelnæs-mønterne fra Hamburg genfindes i Kirial. Det er praktisk taget alle hulpenningene med glas rand og desuden med strålerand Gaedechens-numrene 1293-

1304, 1307-16 (div. numre), 1346-51, 1353-64 samt 1365 (21); derimod mangler Gaedechens 1372-79, 1384-86 samt 1388 og Kirial-numrene 889-97 samt 898-905, der slet ikke findes hos Gaedechens. Disse mange numre dækker over varianter m.h.t. stråletallet, for i realiteten er der kun fire hovedtyper, hvoraf de to sidste, der mærkelig nok ikke findes hos Gaedechens, p.g.a. deres meget store antal i Kirial-fundet og ringere lodighed end øvrige hamborgske hulpenninge, må antages at være fra de nærmeste år før dette funds nedlæggelse, d.v.s. i første halvdel af 1360'erne (22).

De øvrige to typer (Gaedechens 1372-79 og 1384-89 (fig. 6-7)) skal følgelig placeres tidligere, senest i 1350'erne. Problemet er her, hvor langt vi skal gå tilbage, d.v.s. gennem hvor mange år en sådan type hulpenninge udmøntes. Dette er en ligning med mange ubekendte, hvor vi kun har lidt konkret materiale at holde os til.

Af skriftlige efterretninger har vi fra Hamborgs kæmnerregnskaber følgende om indtægten fra mønten: De begynder 1350, og fra dette år siges, at møntmesterne har ydet 1635 mk. 1351-55 er der for hvert år en indtægt fra mønten, henholdsvis 276 pd. 7 s., 80 pd, 200 pd., 600 pd., 150 pd. De følgende år er der intet, kun fra 1360 siges der at være 630 pd. Først fra 1370 er der regelmæssige oplysninger (23). Vi kan af dette kun se, at der efter al sandsynlighed har været

Fig. 6-7. Fraveret af disse to hamborgske hulpenninge, der dateres til 1350'erne, er med til at datere nedlægningen af Ebbelnæs-fundet til slutningen af 1340'erne. De to typer, Gaedechens 1378 og 1388, er her gengivet efter eksemplarer i Kirial-fundet. 1:1.

udmøntninger af uregelmæssig størrelse, siden indtægten var forskellig, og at der næppe har været udmøntet kontinuerligt.

Hvis vi fastholder, at der kun er to hamborgske hovedtyper, som skiller Ebbelnæs og Kirial fra hinanden (bortset fra de rimeligt sikre fra 1360'erne), så bliver det bestemt ikke muligt at gå tilbage til 1330'erne med fundets datering. Det er så spørgsmålet, om ikke Fritze Lindahls oprindelige datering c. 1346-48 igen bliver aktuel.

Denne datering til slutningen af 1340'erne, afviger ikke så lidt fra den vi nåede med de konventionelle metoder ved benyttelse af mønter med indskrifter, nemlig en lille snes år. Vi kan muligvis slutte her ud af, at skatten er opbygget over en længere periode, og at hulpenningene udgør den senest tilkomne del. Ellers burde man have truffet nogle af de engelske sterlinge af den såkaldte »florin-type«, der udmøntedes efter 1344.

Med denne viden vender vi os nu til de gotlandske mønter, fire fra Ebbelnæs og én fra Knaresborough. Det er her naturligt at sammenholde disse mønter med Haubergs katalog (24), der endnu små hundrede år efter sin fremkomst er den grundlæggende fremstilling. Det viser sig, hvad allerede Fritze Lindahl har bemærket, at tre af Ebbelnæs-stykkerne er over den af Hauberg angivne maximumsvægt, 1.37 gram (nemlig 1.36, 1.40, 1.46 og 1.49 gram), medens Knaresborough-stykket vejer 1.36 gram. Yderligere viser det sig, at mønterne – for så vidt indskriften er læselig – har korrekt gengivelse af ordet CIVITATIS i omskriften på for- og bagside, MONETA CIVITATIS / WISBYCENSIS (Byen Visbys mønt). Indskriften udviklede sig mindre godt i tidens løb, CIVITATIS blev således afsnuppet til CIVITATS. I Haubergs katalog findes der 25 indskriftsvarianter (nr. 8-32), men denne

mere korrekte indskrift findes kun fem gange (nr. 22, 24-25, 29 og 31). Så vidt det kan ses, er der ingen af vore fem for- og bagsider, der passer med Haubergs typer. Derimod er de indbyrdes forbundne, idet Ebbelnæs 381 (fig. 2) har samme forsidestempel som Knaresborough (fig. 1) og bagsiderne af Ebbelnæs 381 og 383 (fig. 2 og 3) er stempele (se illustration).

Disse stempelforbindelser i et så lille materiale kunne støtte den opfattelse, at vi har at gøre med produkter fra et tidligt tidspunkt af udmøntningen af guld i Visby. På den anden side er det påfaldende, at Ebbelnæs 381-383 (fig. 2-4) anvender latinsk »N«, mens Ebbelnæs 384 (fig. 5) anvender uncialt eller lombardisk »N«. Denne mønt er vistnok den eneste, hvor lammet ikke har glorie og ydermere synes det at vende hovedet tilbage, mens de øvrige har hovedet fremadvendt. D.v.s. at der allerede ved tiden for Ebbelnæs-mønternes nedlægning har været ikke helt ubetydelige varianter i prægningen, og at denne må have haft et vist omfang.

Den lille undersøgelse har stadig ikke givet svar på spørgsmålet om alderen på guldene fra Ebbelnæs og Knaresborough, men før vi overvejer denne, må vi gøre os klart, at stykkerne ser lidt medtagne ud. De er uanset stemplernes smukke udførelse (liljebusk og lam) præget skævt på blanketten, og desuden virker de slidte. Hvor mange år mon de har cirkuleret, før de fik et sådant slidt udseende? Det afhænger naturligvis af cirkulationshastigheden, men forfatteren har en fornemmelse af, at der mindst må være gået en halv snes år.

Ovenstående opsats havde til formål at diskutere et synspunkt fremlagt af Nordens store numismatikere for et par år siden, og er nu tæt på at underbygge det. Sættes Ebbelnæsfundets nedlæggelse til sidst i 1340'erne, så må de ældste guld, vi kender, være 10-15

år ældre, altså rundt regnet fra midten af 1330'rne, men med en vis margin på hver side.

Det kunne have været ønskeligt med et præcisere svar, men undertegnede kan ikke umiddelbart henvise til et materiale egnet for analyse.

Måske kunne Stenkumla-fundet, som Brita Malmer i sin tid rettede søgelyset mod, give et svar. Men det er så meget større, og selvom det i det væsentlig skal være bevaret, har det ikke været muligt at inddrage det i denne sammenhæng. Helt let at gå til bliver det næppe, da der i alt er c. 1800 guter, og andelen af ældste guter er ukendt. Men mens det tidligere ansås nedlagt efter 1346, er dateringen nu skubbet frem til efter 1368 (25), og på forhånd virker mulighederne for at få udsagn om de ældste guter derfor mere problematiske.

Noter

1. Brita Malmer, Hur gammal är Goten?, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1980, s. 153-154.
2. Fritze Lindahl, Møntfundet fra Ebbelnæs på Møn, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1952, s. 40 og s. 51.
3. Nils Ludvig Rasmusson, Münz und Geldgeschichte des Ostseeraumes vom Ende des 10. bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts, *Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1963, Acta Visbyensia I*, 1965, s. 145-146.
4. Nils Ludvig Rasmusson & Ernst Nathorts-Böös, *Pengar på Gotland* [1969], upag.
5. R. H. M. Dolley & H. E. Pagan, An Early Nineteenth-Century Discovery of Edward Pennies at Knaresborough Priory, *British Numismatic Journal*, 32, 1963, s. 117-126.
6. Omdateringen antydedes med et »?« i en fundliste, trykt som appendiks til Kirial-fundet, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1970, s. 152.
7. Niels-Knud Liebgott, *Danske fund af møntdateret keramik ca. 950-1450. Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-Historisk Række*, bd. 18, 1978, s. 64-65.
8. N. J. Mayhew, *Sterling Imitations of Edwardian Type, The Royal Numismatic Society. Special Publications No. 14*, London 1983, s. 123, note 6.

9. Et sammendrag af Marion M. Archibalds responsum er trykt af Brita Malmer, anf. sted (note 1), s. 154.
10. Fritze Lindahl, anf. sted (note 2), s. 34, note 21.
11. N. J. Mayhew, anf. værk (note 8), s. 123, nr. 325; s. 155, fund 1.
12. Som ovenfor, s. 126-127.
13. Således af J. J. North, *The Coinages of Edward I & II*, London 1968, s. 32.
14. E. R. Duncan Elias, *The Anglo-Gallic Coins*, Paris-London 1984, s. 93-94.
15. Iflg. fundlisten hos Duncan Elias, anf. sted, s. 94, note 1; jfr. N. J. Mayhews dateringer (anf. sted, note 8), s. 155-176.
16. P. Hauberg, *Danmarks Myntvæsen og Mynter 1241-1377*, Kbhvn. 1885, særtryk fra *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1884; H. V. Mansfeld-Büllner, *Afbildninger af... danske Mønter 1241-1377*, 1887, ny udg. ved J. C. Holm 1954 og senere.
17. O. Oertzen, *Die Mecklenburgischen Münzen*, I, Schwerin 1900; omdateret af J. Steen Jensen i Skattefundet fra Rådvad, *Kuml* 1977, s. 16.
18. G. Stefke, Die lübischen Stierkopf-Hohlpferrige, *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27/29, 1973/75 (1982), s. 127.
19. Brita Malmer, *Nordiska mynt före år 1000*, *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, nr. 4, Lund-Bonn 1966, f.eks. s. 41.
20. Udgivet af Jørgen Steen Jensen under medvirken af Poul Dedenroth-Schou, Mogens Fenger & Vibeke Fenger, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1970, s. 77-93 (Hamburg).
21. O. C. Gaedechens, *Hamburgische Münzen und Medaillen*, II, Hamburg 1850.
22. Disse to typer udgør alene godt 53 % af Kirial-fundets godt 36.000 hamborgske hulpenninge.
23. Karl Koppmann, *Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg 1350-1400*, Hamburg 1869, s. 8, 20, 26, 33, 39 og 44; s. 67.
24. P. Hauberg, *Gullands Myntvæsen*, København 1891; særtryk fra *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1891.
25. Bengt Thordeman, *Gotländska skattfynd från medeltid och nyare tid, Gotländskt arkiv* 1942, s. 140; M. Nemirowsch-Dantschenko, Zur Datierung estländischer Schatzfunde aus dem dritten Viertel des 14. Jahrhunderts, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1981, s. 198-199.

Jeg takker min kollega Marion M. Archibald, Department of Coins and Medals, The British Museum, London for hjælp ved undersøgelsen af guten fra Knaresborough.